

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ

© Трачук В., 2007

Демократичні перетворення в суспільстві неможливі без чіткого уявлення про їх передумови, шляхи здійснення та кінцевий результат. Робота є спробою оцінки української національної ідеї та “української мрії” як основи демократичної модернізації українського суспільства, програми його входження до числа високорозвинутих народів та держав.

Democratic transformations in society not are possible without the clear picture of their pre-conditions ways of realization and end-point. The article is the attempt of estimation of the Ukrainian national idea and «Ukrainian dream» as bases of democratic modernization of Ukrainian society program of his entrance to the number of the highly developed people and states.

Проблема української національної ідеї доволі часто є предметом дискусії суспільствознавців, політиків та інших категорій громадян України. Дискутується факт її існування чи неіснування, якщо таке існування визнається, то дискутується питання про сутність, форми тощо. Однією з причин цих дискусій є відсутність чіткої, зрозумілої та привабливої для пересічного українця ідеології розбудови України, невизначеність програми суспільного розвитку. Багаторічна мода на «деідеологізацію» призвела до повного руйнування старих ідеологічних установок і породила «ідеологічний вакуум», який за роки незалежності активно заповнювався усіляким ідеологічним мотлохом, ще більше посилюючи дезорієнтацію суспільства та його владної верхівки. У 90-х роках минулого сторіччя широко побутувала думка про архаїчність самого явища національної ідеї, яка мовляв не відповідає вимогам сучасного глобалізованого світу і суперечить принципам домінування загальнолюдських цінностей в житті цивілізованого суспільства. При цьому як на аргумент посилаються на формальну відсутність «національної ідеї» в країнах Західної Європи, Північної Америки, Японії, ігноруючи той факт, що і в цих країнах власна національна ідея переформувалась в ідею державно-національну, яка формує мету нації як спільноти передусім політичної, а потім вже моно- або поліетнічної.

Безумовно, невизнання реальності існування національної ідеї було одним з багатьох безглуздь, допущених українським політикумом (принаймні, його значною частиною). Виникнувши і будучи обґрунтованими у XVIII – XIX ст., поняття «національна ідея» набувало найрізноманітніших форм: від гегелівської «абсолютної ідеї» для кожного народу до «СРСР – найкраща країна світу» чи «Британія – володарка морів». При цьому варто врахувати також і те, що на різних стадіях розвитку національна ідея могла підтримуватися як усіма частинами населення та держави, так і не мати загальної підтримки через існування певної регіональної відособленості.

«Ми говоримо про національну ідею, – зазначає М. Бубер, – коли будь-який народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [1, с. 259]. Отож, національна ідея є передусім чітко сформульованою метою, до якої прагне нація. Заперечення реальності існування національної ідеї є запереченням національного розвитку та й самої нації як суб'єкта історичного процесу.

Українська нація, як і всі інші, завжди мала власну національну ідею. Вік національної ідеї, за І. Ільїним, – це вік самої нації [3, с. 283]. Конкретне бачення національної ідеї залежить від

історичної ситуації та суб'єктивного бачення мети нації, засобів її досягнення. З часів Б. Хмельницького та І. Мазепи національною ідеєю стало здобуття державної незалежності. Національна ідея Т. Шевченка полягала у реалізації загальнолюдських демократичних цінностей в незалежній Україні. В розумінні М. Грушевського ядром української ідеї було виокремлення невід'ємного права українського народу на самовизначення і пошук його оптимальних форм. На думку В. Липинського, – національна ідея полягає у реалізації «хотіння» бути нацією. «Коли немає «хотіння», виявленого у формі ідеї, – немає нації», – писав мислитель [5]. Для І. Франка важливим елементом національної ідеї було усвідомлення певного національного ідеалу та згода працювати над його практичною реалізацією [11, с. 284].

Сучасна українська наука також приділяє певну увагу теоретичному осмисленню поняття «національна ідея». За визначенням О. Забужко, вона полягає у синтетичному погляді на національну (етнічну) спільноту як на єдиний розгорнутий в соціальному часі та соціалізованому просторі континуум, і водночас як на суб'єкт історичного процесу [2, с. 289]. П. Толчко наполягає на державно-політичному змісті цієї категорії, що має бути зрозумілим і близьким як представникам титульної нації, так і національних меншин, для яких України стала Батьківщиною [10]. М. Степико вважає будь-який логіко-дискусивний конструкт, що претендує на роль національної ідеї, метафорою, що не має критеріїв власної життєдіяльності та не може бути виражений в поняттях «істина», «помилка», тому може виконувати лише онтологічну функцію, і аж ніяк не слугувати діяльнісно-практичною парадигмою [9, с. 199]. М. Михальченко, навпаки, розглядає національну ідею як важливу регуляторну силу загальнодержавного та регіонального масштабу, основу «ідеології розбудови держави» [7]. Загалом вказані автори доповнюють один одного в трактуванні суті поняття «українська національна ідея», яка була і залишається як етно-національною, так і державно-політичною категорією.

При цьому варто врахувати те, що ці дві сторони поняття «національна ідея» взаємопов'язані між собою і абсолютизація якоїсь однієї з них може мати для суспільства трагічні наслідки: надмірне «одержавлення» національної ідеї неминуче призводить до тоталітаризму, надмірне «етнічення» – до націонал-шовінізму та етнічних конфліктів.

У своєму загальному вигляді національна ідея – це ідея, яка відображає головний національний інтерес і задає розвитку країни оптимальний напрямок в сьогоденні та на майбутнє, що робить її доволі складним синтезним утворенням, яке, однак, може існувати в простіших формах – етнічній, політичній, культурній тощо. Але у будь-якому разі вона є проектом суспільного розвитку, спробою не лише зберегти усе те корисне, що було надбано, але й зробити суспільство кращим, досконалішим, ніж воно є, модернізувати його.

Для того, щоб національна ідея стала успішним модернізаційним проектом, вона має відповідати певним вимогам.

Першою з них є її відповідність таким факторам, як національний інтерес та національний менталітет. Найкраще, коли національна ідея зароджується та виникає в масовій свідомості як розуміння певної суспільної потреби, необхідності. Суспільна необхідність, яка породжується об'єктивними чинниками життя народу і країни – економічними і політичними відносинами в суспільстві, культурою та історією народу, його прагненням до певного сценарію свого майбутнього, стає емпіричною основою формування національної ідеї, основою, яка стає предметом теоретичного осмислення ідеологами та політиками. Можливий також і протилежний варіант – створення національної ідеї певною особою або групою осіб з її подальшим укоріненням в масовій суспільній свідомості. Отже, і в цьому випадку вона має бути пов'язана з мисленням народу, його сьогоденням та прагненням на майбутнє. Спроби довільного конструювання національної ідеї приречені на провал. Свого часу подібне завдання розробити сучасну національну російську ідею ставив Б. Єльцин. Однак вона так і не була розроблена через відсутність об'єктивних підстав, натомість Росія отримала «модернізовану» імперську ідею царсько-радянського зразка, яка доволі успішно виконує свої функції і сьогодні.

Українська національна ідея з моменту свого виникнення і до моменту здобуття незалежності мала національно-визвольний характер, сформований у гаслі «Україна для українців!», яке більш-

менш відповідало прагненням значної частини населення. У такій формі українська національна ідея носила деструктивний характер, чим сприяла розвалу тоталітарної системи та тоталітарного суспільства, які заважали українському народу реалізувати своє право на політичне самовизначення, на незалежність, на державне існування. Сучасна українська національна ідея повинна мати конструктивний, творчий характер. Отже, аби стати успішним модернізаційним проектом, вона сама потребує модернізації, адаптації до сучасних умов розвитку України.

Як можна модернізувати українську національну ідею? М. Михальченко пропонує такі напрямки: по-перше, гармонізувати внутрішню структуру національної ідеї, поступово висувуючи на головні ролі її економічну та духовно-культурну складову; по-друге, підвищити її прогностичний потенціал – задати країні напрямок оптимального розвитку на сьогодні та на стратегічну перспективу; по-третє, налагодити партнерські стосунки влади з народом. Якщо така модернізація не відбудеться, то суспільство і держава будуть деструктуризуватися, вважає він [7, с. 20–21]. Внаслідок модернізації українська національна ідея має стати здатною до постійного оновлення, прогресивною та не рядовою, конструктивною та творчою.

Однак такої модернізації української національної ідеї не відбулося. Навпаки, в роки президентства Л. Кучми заговорили про її вичерпність з досягненням незалежності, в південно-східних регіонах почали відроджуватися ідеї повернення до СРСР, виникли ідеї створення союзу Росії, України, Білорусі. Причиною цього стало ігнорування економічних, правових, соціальних, духовних аспектів української національної ідеї, в результаті чого Україна значною мірою втратила історичний оптимізм, перспективу, підтримку в світі.

Події 2001–2004 рр. знову привернули увагу до необхідності розробки модерної національної ідеї в Україні, вирішення проблем самоідентичності української нації та багатьох окремих її громадян, здійснення реального реформування суспільства на демократичних засадах.

Це завдання передусім стосується інтелектуальної та політичної еліти. Генератором національної ідеї виступає інтелігенція, її політичний зміст та спрямування визначає політична еліта. Народ може бути творцем пісень, казок, міфів та легенд, прислів'їв, але ідея завжди має свого конкретного творця (або творців). Яскравим прикладом ефективного вирішення духовно-елітного завдання творення національної ідеї є історія становлення Німеччини, Італії. Філософи та поети поступово формували «дух народу», почуття внутрішньої єдності та унікальності нації. Еліта політична взяла на себе роль реалізаторів ідеї відродження батьківщини, які сформували мислителі та літератори. О. Бісмарк «залізом та кров'ю» об'єднав Німеччину, Д. Гарібальді та К. Кавур, кожен по-своєму, зробили те саме в Італії. Україна протягом своєї історії мала багато філософів та поетів, однак їй постійно бракувало організаторів та будівничих, здатних втілити національну ідею в життя. Цей дефіцит неліквідований і сьогодні. Як тут не згадати міркування В. Старосольського: «...у розвинутих народів національна ідея твориться людьми діла, а не слова, і як не завидна доля тих країн, де царем є дитина, так і тих, що їм закони пишуть поети» [цит. за 4, с. 56]. Вітчизняна еліта (як і суспільство загалом) ще не перемогла кризу самоідентифікації, лише частково сприйняла нові орієнтації національно-державної ідентичності та самоідентичності, самоідентифікації себе з новою Українською державою та українською політичною нацією. Суспільство умовно поділяється на традиціоналістів (для яких Україна – це частина СРСР), котрі не сприймають національну ідею взагалі, «прожектерів-футуристів» (глобалісти, космополіти), для яких національна ідея є щось другорядне; «прагматиків-сучаників» (котрі прагнуть до самореалізації за будь-яку ціну та в будь-якій державі), сприймають національну ідею як прагматичний чинник зовнішнього плану; націонал-патріотів, для яких ідеали незалежної України становлять сенс життя [7, с. 24–25]. Значне поширення в суспільстві аномальних (та аморальних) форм колективності – кланів, мафіозних груп, клік, «сімей», нетрадиційних релігійних та статевих груп посилює цю кризу, однак разом з тим все більше громадян починає усвідомлювати, що «Україна не Росія і не СРСР». Саме на тому ґрунті формується нова свідомість та самосвідомість громадян України, хоча темпи цього процесу не на стільки швидкі, як того вимагає ситуація.

Українська історія третього тисячоліття вже двічі давала підстави сумніватися в політичному майбутньому держави як цілісного історичного суб'єкта. Президентські вибори 2004,

парламентські – 2006, політична криза 2007 року змусили заговорити про можливість розколу держави та «кордон на Дніпрі». Регіоналізм, завжди притаманний Україні, почав переростати в сепаратизм, розкручується ідея федералізації України, з'являється ідея створення «Донецької республіки» тощо. У цих умовах пошуки об'єднавчих чинників стають особливо актуальними, і вести їх варто передусім в площині економічних (високий добробут громадян) та морально-етичних (законність, чесність, справедливість, відповідальність, порядність) складових національної ідеї. Саме вони можуть тимчасово стати несучою конструкцією суспільства і забезпечити модернізацію суспільних відносин та інститутів.

Це зовсім не означає, що потреба в «національній ідеї» та національній ідеології, що на ній ґрунтується, відпала, просто на сучасному етапі їх розробка та втілення здійснювались би у тих формах, які відповідають інтересам більшості населення і теперішньому етапу історичного розвитку України.

Якщо екстраполювати це на ментальний рівень, то українцям конче необхідна «власна українська мрія», – така, що інтегрує і сприяє синтезу досвіду минулого з реалістичним сподіванням на майбутнє. Національну мрію неможливо вигадати, а тим більше «впровадити» у свідомість людей. Вона народжується у глибинах народного духу і є уособленням цього духу, втіленням уявлень народу про життєво важливі цінності, сенс буття, себе самого як особливий світ, носія своєї мови, культури, традицій, понять [6, с. 35–36]. Національна мрія виступає важливою складовою національної ідеї, є її ідеальною проєктивною реалізацією. Варто згадати «американську мрію», згідно з якою Америка є країною невичерпних можливостей, в якій будь-хто може знайти спосіб швидко, але законно розбагатіти. Втіленням «американської мрії» є так званий «self made man» (людина, котра «зробила» себе сама). Такий стереотип важливий як для суспільної свідомості, так і для економічного розвитку.

Чи має Україна власний аналог «американської мрії»? Питання доволі неоднозначне. З одного боку, українці завжди були мрійниками, що зафіксував народний фольклор: «хочу хатку, тай ще сіножатку, і ставок, і млинок, і вишневенький садок». Мрія трударя-хлібороба, який на власній землі, власною сумлінною працею здобуває достаток родині та суспільству. Колись така мрія була реальністю для багатьох наполегливих та працьовитих. А на що може розраховувати пересічний український громадянин в його сучасному становищі? Він звичайно не проти того, щоб розбагатіти, але в те, що це можна зробити чесною працею, не вірить. Віра ж є важливим, істотним елементом будь-якої мрії, вона дає впевненість у тому, що мрія колись стане дійсністю (хоча пересвідчитись у цьому можливо зможуть лише нащадки – «хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі»).

З іншого боку, сучасну українську мрію треба ще виявити і сформулювати. Вона буде відрізнитися у різних верств суспільства, але повинна мати спільні ознаки, притаманні українській мрії загалом, а саме: природний кордоцентризм, поміркований оптимізм, традиційну працелюбність, любов до рідної землі та прагнення зробити її кращою. Необхідно переконувати людей у тому, що держава здатна надати необмежені можливості кожному пересічному громадянину, а не лише державним керівникам та невеликій групі шахраїв. До певної міри такі можливості уже є, хоча й не завжди сприйняті та адекватно оцінені суспільною свідомістю.

Саме національна мрія, проста, зрозуміла і реально досяжна може стати неформальним стрижнем національної ідеї, основою своєрідної «суспільної угоди», чинником підвищення рівня національної свідомості та самосвідомості, подолання комплексу меншовартості, який виникає під час порівняння сучасних українських реалій з життям розвинутих країн.

Змістом національної мрії може бути: патріотизм та справедливість – у суспільстві; чесність та відповідальність – у політиці; збереження традицій та відкритість до всього кращого – у культурі; авторитет сумлінної чесною праці та свобода підприємництва – в економіці; безпека, добросусідство, незалежність – у відносинах з іншими народами та державами. Це, так би мовити, на теоретично-науковому рівні.

А що ж на рівні буденному, практичному? Потрібна якась конкретна мета, яка може бути реалізована протягом порівняно короткого проміжку часу, здатна задовольнити амбіції та

матеріальні потреби значної частини населення, оскільки формування цілісної національної ідеї та заснованої на ній інтегративної державної ідеології можливе лише у майбутньому. Просуватись до цієї мети, на наш погляд, допоможе низка більш конкретних проміжних цілей, які можуть стати своєрідними шаблями національного сходження у краще майбуття.

Такою проміжною метою на найближчі п'ять років для України могла б стати підготовка та проведення європейської першості з футболу у 2012 році. Євро-2012, з легкої руки журналістів та футбольних функціонерів, уже називають «новою національною ідеєю України». А чому б і ні? Тим паче, що наша інтелектуальна та політична еліти будь-якого іншого варіанта запропонувати взагалі не спромоглися.

Ідея доволі цікава і, що найголовніше, здатна привести до позитивних зрушень в українській політиці, економіці та суспільній свідомості. Вона не має відверто політичного характеру і не зможе поглибити той політичний розкол, який існує в нашій еліті та нашому суспільстві. Навпаки, це чи не єдиний реальний фактор єднання українців сьогодні, бо і «галичани» і «донецчани» з однаковою пристрасією підтримують національні клубні команди та збірну під час міжнародних турнірів. Водночас рішення УЕФА щодо проведення турніру в Україні та Польщі вже принесло і ще принесе солідні політичні дивіденди. Для України – це передусім означає її визнання європейською державою, якщо не політичними, то бодай спортивними чиновниками Євросоюзу, що дає шанс зробити ряд кроків в напрямку євроатлантичної інтеграції. Не даремно президент УЕФА М. Платіні назвав це рішення «політичним».

Успішна підготовка та проведення чемпіонату сприятимуть зростанню міжнародного престижу та авторитету держави, який «невтомною працею» наших політиків падає все нижче і нижче. Це шанс показати себе Європі та світові з кращого боку, довести, що Україна це не лише Чорнобиль, корупція, злочинність, кризи та нестабільність, але й великий економічний та культурний потенціал, який здатен принести користь людству. Євро-2012 значною мірою допоможе українцям позбавитися комплексу меншовартості по відношенню до Заходу. До речі, поляки, для яких організаційні завдання євроінтеграції уже вирішені, саме в цьому вбачають один з головних позитивів для власної країни [8, с. 34].

Турнір стане також і тим «лакмусовим папірцем», який дасть змогу краще з'ясувати, хто в нашій еліті лише політик, а хто ще має шанс стати державним діячем не лише де-юре (за посадою), але й де-факто (за особистою життєвою позицією). Без реального об'єднання зусиль усіх гілок влади, усіх найвпливовіших політичних сил, без підпорядкування їх рішень і дій інтересам держави і суспільства, викорінення корупції та зацикленості виключно на цінностях особистого вжитку чемпіонат може стати не національним проривом, а лише чудовим ґрунтом для подальшого збагачення наших чиновників. Деякі приклади консолідації політикуму на ґрунті Євро-2012 вже є. Про готовність зробити все необхідне для його успішного проведення заявили Президент В. Ющенко та прем'єр-міністр В. Янукович, мери Харкова та Львова. Можливо, що і домовленість про дострокові парламентські вибори, досягнута головами держави та уряду, теж певною мірою викликана гострою потребою знизити рівень політичного протистояння задля успішного проведення цього заходу.

Економічні вигоди також доволі значні. Згідно з даними української заявки на проведення Євро-2012, витрати на нього становитимуть приблизно 24,5 млрд. грн., а доходи – 65,4 млрд. грн., тобто майже половину Держбюджету поточного року. Досвід Португалії (Євро-2004) та Німеччини (Євро-2006) свідчить про високу економічну ефективність подібних змагань, яка значно сприяє не лише отриманню ситуативних прибутків (в період проведення), але й дає поштовх для економічного зростання в майбутньому. Український бізнес вже заявив про свою зацікавленість в цьому турнірі. Найбільші бізнесмени країни – Р. Ахметов, І. Коломойський, О. Ярославський та ін. заявили про готовність інвестувати значні кошти в його підготовку. Уважніше придивляються до України і зарубіжні інвестори, хоча їх дещо відлякує політична криза та відсутність чітких правил економічної поведінки. Для української економіки турнір означатиме розвиток таких важливих сфер, як транспорт, зв'язок, готельне господарство, індустрія відпочинку та розваг, для держави –

додаткові надходження до бюджету, для громадян – нові робочі місця і реальний шанс поліпшити своє життя.

На рівні суспільної психології ми можемо отримати більш патріотичну та консолідовану політичну націю. Історія футболу знає багато подібних випадків і не хотілося, щоб Україна стала прикритим винятком з цього правила.

У подальшому національною ідеєю мав би стати високий (європейський) рівень середньої зарплати громадян. Значні регіональні відмінності та порівняно коротка спільна історія поки що не дають можливості розвивати державність та патріотичний дух на певній спільній соціокультурній основі. Набагато розумніше в такій молодій і бідній державі, як Україна, було б турбуватися про рівень доходів громадян. Саме це є сьогодні основним інтересом та потребою майже усіх категорій українського населення. Злидар ніколи не буде гордитися власною державою. Сплеск патріотизму в сусідній Росії не в останню чергу пов'язаний зі зростанням реальних доходів громадян. Будь-які спроби замінити економічну складову національної ідеї гуманітарною, які робилися різними українськими урядами, призвели лише до падіння суспільної підтримки ідеї української незалежності з 92 % у 1991р. до 62–66 % дорослого населення у 1995–2005 роках.

Отже, можна дійти висновку, що національна ідея, наповнена позитивним змістом, невичерпним національним потенціалом, кардинальними цінностями, які визнаються усіма верствами населення, має стати державотворчим принципом, стимулюючи національно-територіальне державотворення та національно-державне будівництво, сприяючи демократичній модернізації усіх сфер суспільного життя, даючи народу надію на краще майбутнє та віру в те, що воно таки буде кращим.

1. Бубер М. *Народ и его земля (Избранные произведения. Библиотека – Алия)*, 1979. 2. Забужко О. *Філософія національної ідеї. Етнонаціональний розвиток України*. – К., 1993. 3. Ильин И. *Путь к очевидности*. – М., 1998. 4. Кафарський В. *Нація і держава: Культура. Ідеологія. Духовність*. – Івано-Франківськ: – Вид-во «Плай», 1999. 5. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів. Про ідею та організацію українського монархізму*. – Київ – Філадельфія, 1995. 6. Ляшенко В., Заболоцький В. *Національна еліта та «українська мрія» / Міжнародна наукова конференція «Національна еліта та інтелектуальний потенціал України»*. – 18–19 квітня 1996 р.: *Тези доповідей*. – Львів, 1996. 7. Михальченко М. *Національна ідея як регулятивна сила в загальнонаціональному та регіональному масштабах / Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне: Збірник статей*. – К., 2005. – С. 9–35. 8. Сигельски С. *Шанс на выздоровление // Корреспондент*. – №16 (255). – 2007, 28 апреля. 9. Степико М. *Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи*. – К., 1992. 10. Толочко П. *Имеет ли Украина национальную идею? // Киевские новости*. – 1995, 18 октября. 11. Франко І. *Поза межами можливого*. – Т. 45.